

Елена Войцева

СЕМАНТИЧНИ ПРЕОБРАЗУВАНИЯ НА ЛЕКСИКАТА ОТ МИТОЛОГИЧЕН ПРОИЗХОД В ПОЕЗИЯТА НА А. С. ПУШКИН

Поетиката на А. С. Пушкин, основаваща се на традициите и нормите на "поетическия" стил на речта в края на XVIII и началото на XIX в., е многостранна и в нея особено място заемат античните митоними.

Образите на старогръцката митология, влезли в руския език през XVII в. посредством жанровете на тържествено-панегиричната литература (2, с. 128; 4, с. 71), са с голяма честота на употреба в творчеството на предшествениците на Пушкин – М. В. Ломоносов, В. И. Майков, А. П. Сумароков и др.

Митологичните имена функционират в сравнителни, перифразни обрати и в устойчиви словосъчетания. Тази тенденция има системен характер и създава възможност за ново семантично преобразуване на митонимите. В началото а XIX в. употребата на лексика от митологичен произход в немитологични контексти за назоваване на представители от някои сфери на действителността, а също и в качеството на условни алегорични фигури, е широко разпространено явление в руския литературен език. Митологичните имена обозначават персонажи, характеризиращи се с определени качества, което "входит в норму художественного выражения эпохи, ха-

рактарно дла художественной литературы в целом, а отчасти — и дла критико-публицистических статей” (6, с. 115). При това митонимите, отразявайки характера на възприемането на света в неговата историческа обусловеност, получават разнообразни възплъщения в творчеството на поети и писатели от първата половина на ХІХ в. (К. Н. Батюшков, Д. В. Давидов, В. К. Кюхелбекер и др.) във връзка със свойствата на реалиите, лежащи в тяхната основа. Вътрешният свят на човека, изобразен в лириката, винаги по определен начин е насочен към ”события и предметы реальной действительности”, поетът не заменя ”собою внешний мир, но ”исходит” из него, погружаясь во внутрь своего познающего сознания” (7, с. 16).

Собствените имена от митологичен произход (като средство за поетическо отразяване на действителността) са способни, назовавайки лице, едновременно да символизират ”присущие этому лицу качества, черты характера, внешний вид, поступки, сферу деятельности” (2, с. 121).

Голямата устойчивост на използване на ономастичната лексика с митологичен характер в образни перифрази, създадени въз основа на нови лексикални връзки, способства за развитието на нови преносни значения в митонимите, на допълнителни образни оттенъци (конотации).

Изследвачите на стихотворния език на А. С. Пушкин (В. В. Виноградов, Г. О. Винокур, Л. Я. Гинзбург, А. Д. Григориева и др.) подчертават, че поетът не се е стремил към безусловно отричане на традициите. Напротив, ”в своем лирическом обиходе Пушкин до конца сохранил традиционные образы вековым употреблением освященные поэтические формулы, безошибочно вызывающие у читателя определенную эмоциональную реакцию и определенный комплекс представлений; он создал новое отношение к старым средствам языка” (1, с. 230).

”Новото отношение” към митонимите се проявява в оживяването на тяхната образност, в тяхното ”освобождение”. Античните имена се употребяват не само като средство за обобщена характеристика на символични понятия, но и за назоваване на съществени черти на някои реалии и явления, като художествено ги конкретизират.

Поетическата практика на А. С. Пушкин се сблъсква с нови явления, а също и с необходимостта от оценка на общоприетите норми. Традиционните поетически модели са използвани от поета за изразяване на ново съдържание, при което се променя експресивността на образа. Новите контекстови условия подчертават частните специфични признаци на обозначените с лексеми реалии. Това води до ”оживяване” на стария образ, до разрыв с предишната образно-фразеологична норма. Във връзка с това стилистичната и експресивната приповдигнатост (характерна за поезията на XVIII в.) се сменя с иронична, шеговита окраска в стихотворенията на Пушкин.

В средата на двадесетте години на XIX в. условните митологични имена все по-често се включват от поета в нови, нестандартни контексти, намират новаторска интерпретация. Предишният ”език на боговете” (В. В. Виноградов) се слива с езика на живота, с разговорно-битовия език. Във връзка с това Пушкин въвежда митологична лексика в разнообразни неутрални, битови стихотворни текстове, разширявайки с тях възможностите на нейното преносно използване. Новаторството в употребата на антични митоними от Пушкин се проявява: 1) в ”оживяването” на изгубения образ; 2) в свободното съчетаване на лексемите от митологичен произход с лексикални единици преди разслояването им в исторически, експресивно-стилистичен и обществен план; 3) в смяната на високата, тържествена окраска на митонимите със снижена, шеговито-иронична.

Вторичните значения на митологичните имена са комплексно свързани с поетическото обозначение на сим-

воличните понятия, явления и реалии, с названия на определени персонажи. Анализът на митологичната лексика с помощта на метода на пълен подбор позволява да се обособят 69 най-често употребявани митоними, срещани се в стихотворенията (вж. 8) на А. С. Пушкин, сред които са: **Феб** – 10% от общото количество словоупотреби; **Муза** – 8,1%; **Вакх** – 7,8%; **Аполон** – 6,4%; **Амур** – 4,9%; **Киприда** – 4,3%; **Купидон и Парнас** по 4%; **Венера** – 3,8%; **Лета и Морфей** – по 2,7%.

Лексемите с преносно значение, назоваващи поезия, символични понятия, свързани с поетическото творчество, се опират на общоприетата представа за "божествената" същност на творческия процес, на неговата връзка с бога на слънцето и поезията **Феб (Аполон)** и с **Музите**, а самото вдъхновение – с дара на тези божества. Планините, наречени на тези божества (**Парнас, Пинд, Хеликон**), реалиите на митологичния култ (**Пегас, Ипокрена, Пермес**) се употребяват в поетическите контексти като символи, думи-сигнали. Така митонимите **Феб, Аполон, муза** се използват активно в поезията на Пушкин в значения на "вдъхновение", "художествен (поетически) дар", напр.: *в минуты вдохновенья к тебе я прибежал И музу призывал. "К моей чернильнице"; Ещё доньне тень Назона Дунайских ищет берегов; Она летит на сладкий зов Питонцев муз и Аполлона. "Баратынскому"*.

Поетът обаче отдава предпочитание на лексиката, съобщаваща с митологичното си име допълнителни експресивни наслоения – дружеска интимност, шеговитост, ироничност. Образите на традиционната поетическа реч влизат в нови синтагматични връзки с единиците на живата разговорна реч и изменят своите значения и конотации. Например в дружеските послания Пушкин прибегва към свободни перифразни образувания: *Своими одами журналы не тягчит. И над экспромтами недели не сидит! Не любит он гулять по высотам Парнаса, Не ищет чистых муз, ни пылкого Пегаса. "К другу стихотворцу"; Так пишет (молвить не в укор) Конюший*

дряхлого *Пегаса*... *Служителъ отставной Парнаса, родителъ стареньких стихов.* "Моему Аристарху".

В периода от 1817 до 1826 г. в творчеството на поета все по-често се появяват нови перифрази на старите образи. Стремежът към отказ от поетическите шаampi се проявява в честото включване на митоними, означаващи поезията като вид изкуство: *Богини мира, вновь явились Музы мне И независимым досугам улыбнулись.* "Чаадаеву"; *Меж вами я нашел и Музу молодую, Подругу дней моих, невинную, простую.* "О боги мирные...". Появява се нов живописен образ – *музата*, приемащ конкретни живи очертания. Показателно в това отношение е стихотворението "Муза" (1821 г.), където тя е представена в образа на усмихваща се девойка "с красивыми локонами, милым челом". А в стихотворението "Наперсница волшебной старины" (1822 г.) музата се изобразява отначало като бабичка, а след това – като светска красавица: *Я ждал тебя: в вечерней тишине Являлась ты веселю старушкой И надо мной сидела в шушуне В больших очках и с резвою гремушкой; Младенчество пришло как легкий сон. Ты отрока безпечно любила, Сред важных муз тебя лишь помнил он. И ты его тихонько посетила. Покров, клубясь волною непослушной, Чуть осенял твой стан полувоздушной; Вся в локонах, обвитая венком, Прелестницы глава благоухала; Грудь белая под жёлтым жемчугом, Румянилась и тихо трепетала.* Традиционно-символичният образ се обогатява, засилва се въвеждането на лексеми, основаващи се на индивидуалното възприемане и на експресивните оттенъци.

Отказът от стандартните теми и техните възплъщения поставя пред Пушкин въпроса за езика на поезията, за възможностите от многообразни форми на националния език. Поетът се стреми да намери езикови форми и средства, които точно биха позволили да се разкрият сложните състояния на психиката, които съпровождат

процеса на творчеството. Така например в реалистичното описание на неподготвеността за творческа работа се въвежда думата-символ *муза*, имаща шеговит оттенък: *Беру перо, сижу; непосильно вырываю У музы дремлющей несвязные слова.* "Зима, что делать нам в деревне".

Ново образно въплъщение у Пушкин получава образът на богините *Парки*, определящи съдбата и продължителността на човешкия живот: *Раздаётся близ меня, Парки бабье лепетанье, жизни мышья беготня... что ты значишь, скучный шепот? Укоризна или ропот Мной утраченного дня? От меня чего ты хочешь? Ты зовёшь или пророчишь?* "Стихи, сочиненные ночью во время бессоницы". Необичайно е съпоставянето на Парка – страшната богиня на съдбата – с мърмореща жена, предизвикващо отрицателни конотации.

И други митоними-символи се подлагат на конкретизация: символът на "забравянето" *Лета*, символът на "балетното изкуство, на танците" *Терпсихора*: *Да, тени тайною полную От берегов печальной Леты Слетаются на брег земной.* "Таврида"; *В чаду веселий городских, На лёгких играх Терпсихоры К тебе красавиц молодых летят задумчивые взоры.* "Юрьеву"

И други имена от митологичен произход функционират в символично значение: *Темид* (*Темис*) – "правосъдие"; *Фортуна* – "човешка съдба"; *Хименей* – "брак, брачен живот". Тези митоними у Пушкин имат негативна оценка, а в редица случаи – шеговито-ироничен оттенък: *Туманский, Фебу и Фемиде Полезно посвящая дни.* "Туманский, Фебу..."; *Обоих ожидала злота Слепой Фортуну и людей На самом утре наших дней.* "Евгений Онегин"; *Но где же он, твой милый брат, Недавний рекрут Гименей?* "В кругу семей, в пирах счастливых..."; *Меж тем как генерал Орлов – обритый рекрут Гименей – Священной страстью пламеня Под меру подойти готов.* "В. Л. Давыдову".

Условният пейзаж в развитието на лирическото повествование има обикновено спомагателни функции,

подчертавайки експресивността и емоционалната линия на произведението. В поезията на Пушкин широко се използва олицетворяването на природни явления с митологични образи: слънце – *Феб*, луна – *Диана*, *Селена*; вятър – *Борей* или *Зефир*: *Она расторгла с Фебом узы И славы русской луч угас.* "В круг семей, в пирах счастливых..."; *Уже на тихий небосклон Восходит бледная Диана.* "Актеон"; *Когда по синеве морей Зефир скользит и тихо веет.* "Земля и море".

За да постигне съвършенство, поетът включва нови реалии, нови оценки и индивидуално-авторски характеристики. В стихотворението "Аврора" е създаден изобразително-пластичен образ, свързан с описанието на зората – митонимът *Аврора* е усложнен с думата *порфира* 'дреха, покривка': *Но только утренней порфирой Аврора вечная блеснёт.* Често митологичните имена попадат в "битов" контекст: *Бледная Диана глядела долго девушке в окно.* "Домик в Коломне".

Лексемите от митологичен произход, назоваващи имена на лица, условно могат да се разделят на разреци от думи, означаващи дружеско-любовни отношения, и лексикални единици, именуващи хората според общественото им положение, дейността им и качествата, които те притежават. Семантичните промени тук са резултат от метафоричен пренос по сходство на външни (вътрешни) признаци на митологичния персонаж и сравняването с него конкретно лице. Качествата на античния персонаж се приписват на хората-съвременници на поета: "за близкия приятел" – *Мой друг, уже три дня Сижу я под арестом И не видался я Давно с моим Орестом.* "Мой друг"; "за опасните красавици" – *Я не желал с таким волнением Лобзать уста молодых Цирцей.* "Таврида".

Гениалният Пушкин изпълва абстрактните символи с живо художествено съдържание, приближава ги до "реалистическому сознанию читателя" (5, с. 75).

Самобитно тълкуване получават традиционно-алегорични имена, като *Венера, Адонис, Амфитрион*: *Он три часа по крайней мере Пред зеркалами проводил И из уборной выходил Подобный ветреной Венере, когда надев мужской наряд Богиня едет в маскарад.* "Евгений Онегин"; *Умей сносить, мой Адонис, Её минутные обиды.* "Юрьеву"; *Ты здесь, Амфитрион весёлый, Счастливец добрый, умный враль!* "В кругу семей, в пирах счастливых..."

В основата на характеристиката на субекта като носител на някакви качества също лежи индивидуалното авторско възприемане: *Терпсихора* като "балерина" – *Узрю русской Терпсихоры Душой исполненный полёт?* "Евгений Онегин"; *Орфей* като "забележителен музикант, певец" – *Но уж темнеет вечер синий, Пора нам в оперу скорей: Там упоительный Россини, Европы баловен – Орфей.* "Отрывки из путешествия Евгения Онегина".

Разглежданата проблематика, разбира се, не се изчерпва с анализирания лексикален материал. В нашата работа са представени новите тенденции и изобразително-изразните търсения на А. С. Пушкин в сферата на ономастичната лексика от античен произход. Традиционните символични образи се преосмислят по нов начин, включват се нови стилистични контексти, във връзка с което в митонимите възникват разнообразни допълнителни емоционално-експресивни оттенъци. Със силата на своя талант Пушкин прави достъпни и разбрани за читателя абстрактните символи на античността. Употребата на митонимична лексика в преносно значение способства както за развитието на нейната семантика, така и за разпространението ѝ в различни стилове на руския език.

ИСПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Г. О. Винокур. О языке художественной литературы. Учебное пособие. М., 1991.
2. Л. А. Войнова. Функционально-семантические особенности мифологических собственных имён и показ их в историческом словаре XVIII в. – В: Проблемы исторической лексикографии. Л., 1977, с. 121–129.
3. И. Я. Заславский. Пушкин и Украина. Киев, 1982.
4. История лексики русского литературного языка конца XVII – начало XIX века. М., 1981.
5. А. Г. Кунгурова. Мифологические имена в творчестве А. С. Пушкина. – В: Ученые записки Удмуртского государственного педагогического института, Ижевск, вып. 18, 1968, с. 67–85.
6. Лексика русского литературного языка конца XIX – начало XX века, М., 1981.
7. А. А. Смирнов. Лирика Пушкина: Принципы анализа поэтического идеала. М., 1988.
8. Словарь языка Пушкина. М., т. 1– 4, 1956 – 1961.